

Obžalovávám jej před nezaujatým a spravedlivým soudem, který může a *musí* rozsoudit jeho čin, uznat všechny polehčující okolnosti, dát mu všechnu možnost obhajoby, uznat ho nevinným anebo vinným a pak teprve vynést spravedlivý rozsudek. Rozsudek, který nebude represivním opatřením ani aktem msty, ale výrokem podle práva a spravedlnosti – aby naše vzkříšená a dosud útlá naděje neležela na hnoji. Aby bylo konečně opět jednou veřejně vyhlášeno, že tento svět – budiž si údolím sebesl-zavějším a tráplivějším - nesmí být „pažitem ludráckým a mrchovištěm mrzkosti“.

Jen tak mohu už teď hned, v této jedinečné chvíli, která je právě tak jedinečná, jako všechny chvíle našeho života, vstoupit do času důstojně jako bytost, která má, chtíc nechtíc, osud ve svých rukou, smysluplným činem, třeba i s rizikem výsměchu a vykřičení, jako bytost pánu-bohu podobná, jejímž největším důstojenstvím a slávou je, jakož vždycky byla, *odvaha k odpovědnosti*.

(březen 1968)

LITERATURA A SVOBODA

Jindřich Chalupský

1

„Vladimír Clementis, hladký a elegantní advokát, přezíravý a sebejistý... Co je vůbec lidského na této figuríně v elegantních šatech a s tváří velkého dobrodruha... Jmenují se lidmi jen proto, že není jména, jež by je přesně označilo...“ To psala česká spisovatelka, když Clementis s ostatními odcházel na smrt.

„Jak odporná je už sama tvář těchto dobrodruhů ve chvíli, když z ní padá maska přetvářky a když s cynismem profesionálních zločinců jsou nuceni odhalovat své křivé životy...“ doplňoval ji český básník.

„Proces se končí,“ psala v oněch letech jiná česká spisovatelka. „Zůstala jediná tvář a za ní jediný úmysl: válka proti lidu pro koryto... Teď je to tedy zcela jasné, jak si to Horáková a spol. představovali. Jako ame-

říční gauleiteři by se u nás roztahovali vrahové s akademickým titulem, velkodefraudanti, barovní štamgasti a pasáci ve velkém...”

„Tma, stíny, noc, spánek. To jsou sloupy Palivcovy poezie,“ komentoval mladý básník výpověď vězněného básníka. „Kam jinam mohl vést Palivce jeho zarytý subjektivismus než do tábora velezrádců, přivolávajících na republiku americké atomové bomby a čekajících pro svůj sobecký život a kariéru netrpělivě na válku?“

Půl roku poté, co byl oběšen Závaš Kalandra, inscenuje E. F. Burián své Pařeniště a kritik je vykládá. „Právě po procesu s Kalandrou je nutno bděle a pozorně zkoumat, kde všude se ještě v našem životě objevují a působí prvky, ze kterých Kalandrové vyrůstají... Je třeba kalandrovštinu rozeznávat ne až tehdy, kdy pracuje aktivně proti státu, ale už tehdy, kdy je zahalena do zdánlivě neškodných výhrad proti socialistickému realismu, je třeba ji rozeznávat v podrobnostech její práce umělecké, teorií výtvarnických, divadelních, literárních, architektonických, všude, kde vystrčí růžky...”

Takových článků bylo více. Bývaly dlouhé a podepsány známými jmény. Krajním případem je snad článek napsaný roku 1952, když s nesmýslnou krutostí tehdejší justice bylo několik padělatelů potravinových lístků odsouzeno k trestům smrti a popraveno. Výtvarnický kritik při této příležitosti vyšel z hranic své rubriky a napsal lyrický sloupek o „vonící kráse rozezpívaného jara“, kde nazval odsouzené „smrdutými zbytky temných existencí“, „hmyzem“, který „ve jménu krásy, socialismu, blažené budoucnosti našich dětí“ je nutno „nemilosrdně vyhubit“.

Je tu něco, co se téměř vymyká pochopení. Odkud se brala v těchto spisovatelích taková děsivá krvelačnost? Každá poprava se stávala jim příležitostí k jásání a vyhrožování, jako by to vše nebylo dosti, jako by bylo třeba nových a nových viselců...

Ve jménu krásy...

2

Byla to už tehdy, kdy tyto články vycházely, zdrcující četba. Jestli mohly být napsány, muselo dojít k nějaké strašné chybě, nějakému hroznému omylu. Bylo by nesmírně důležité zjistit co možná přesně, kde se to stalo. V myšlení a rozhodování politiků? Nepochybně. Ale co činí tyto dokumenty zvláště děsivými, je to, že patří do dějin české literatury. I jindy se politikové dopouštěli velkých omylů a krutostí. Z paměti se však nevybaví příklad, že by byli měli spisovatele, dokonce celou organizaci spisovatelů, kteří by jejich zlé činy byli slavili a pobízeli je k nim. K jakému to tedy došlo zvláštnímu spojení literatury a politiky?

Osudy moderní literatury jako osudy umění a filozofie jsou v hluboké souvislosti s osudy moderní civilizace. Neklid, který jimi proniká od devatenáctého století, je odrazem pocitu, že struktura civilizace, jejíž jsou částí, se rozvrací. Jindy bývaly pevnou součástí svých společností; teď jako by ztrácely půdu pod nohama, a místo aby svou společnost chránily, samy ji zevnitřku napadají.

Obdobnou kritiku moderní civilizace možno sledovat i v evropském dění politickém, v hnutích socialistických a anarchistických. Přesto až do první světové války oblast politiky a oblast umění a literatury zůstávají odděleny. Generace druhé poloviny devatenáctého století a počátku dvacátého, které zakládají moderní umění, jsou zcela apolitické.

Teprve od první světové války se tento vztah mění a spisovatelé i umělci se manifestačně přihlašují do politických táborů; avantgardnost umělecká a avantgardnost politická se zdají splývat. Nové umění potřebovalo novou společnost.

Není náhoda, že nejvíce lákal spisovatele a umělce komunismus. Léta 1914-1918 znamenala těžkou zkoušku pro evropské svědomí, civilizace, která pokládala za samozřejmé, aby rozhodovala o osudech všech národů světa, teď ztratila důvěru sama v sebe. Světová hospodářská krize a nástup nacismu tuto skepsi ještě prohlubovaly. V mnohých myslích se začala rýsovat otázka, zda vůbec ještě tato civilizace může být zachráněna, nebo zda stojíme před jejím neodvratným zánikem. Vědecký a technický pokrok, křesťanské a humanitní ideály, vše se nyní zdálo pouhou iluzí. Neúprosný chod dějin jen ukazoval znovu a znovu bezmoc člověka. Komunismus byl naprosto rezolutní ve své kritice hmotného a duchovního stavu evropské civilizace. Neshledával však v této kritice důvodu k zoufalství. Právě naopak, o tuto kritiku opíral novou nauku. Trval na důvěře v člověka a dokazoval, že právě nyní dějiny otevírají člověku možnost, aby „z říše nutnosti vstoupil do říše svobody“. Dával naději i návod k jednání.

Literatura a umění chtěly v této velké dějinné krizi přispět svým dílem. Chtěly propagovat naději a agitovat k jednání. Vstoupily do služeb revoluce.

3

Tato služebnost však měla nebezpečné důsledky.

Za své místo, kterého v naší civilizaci nabyly, vděčí literatura a umění tomu, že přispěly do jejích dějin něčím zcela zvláštním a původním. Dříve se soudilo a dosud se to říká, že spisovatel a umělec nesou v sobě nějaké podivuhodné poselství, že jsou schopni své době dát ze sebe něco

naprosto nového. Dnes se spíše zdá, že jsou ve svém díle schopni zřetelně vyslovit, zpodobit, co jiní v té chvíli chápou ještě jen nejasně a nejistě, a tak postavit před ně jakoby zrcadlo, v němž naleznou skrytou podobu sebe samých, pravdivý obraz své vlastní zkušenosti života, uskutečněný tvar svého vztahu k světu.

Pokud moderní literatura a umění zůstávaly apolitické, mohly se soustředit k tomu, aby vyjádřily toto své nové vědomí světa, nový pocit života, nový způsob myšlení. Jejich díla budila přitom svou nezvyklostí spontánní odpor. Ale to nebylo důvodem, aby spisovatel a umělec od svého názoru ustupovali. Byli si dostatečně jisti svou pravdou, aby spoléhali, že dříve nebo později se jejich dílo bude do struktury jejich civilizace integrovat.

Jakmile se však literatura i umění začaly politicky angažovat, situace se pro ně podstatně změnila. Aby splnily svůj politický úkol, měly přesvědčit, získat, strhnout své obecnstvo. Byly povinny počítat s reakcí tohoto obecnstva a musely se proto přizpůsobovat jeho názorům na podobu a obsah literatury a umění. Změnit svět neznamenal už změnit člověka; literatura a umění se měly obrátit k starému člověku, aby on sám změnil svět a udělal jej novým. Tento protimluv se ukázal osudným. Politické neumění a protiumělecká politika byly na konci této cesty: socialistický realismus.

V zemi poměrně malé a kulturně málo rozvinuté, jakou byly Čechy, byla pozice moderního umělce a spisovatele obtížná. Snadno propadal malomyslnosti; autonomie umění a literatury zde měla malou tradici a hledal proto odůvodnění pro svou práci mimo ni samu, přál si, aby byla částí obecnějšího myšlenkového nebo mravního hnutí, chtěl „sloužit vlasti“. Dokonce i to, že se věnuje modernímu umění, si odůvodňoval především „vlasteneckou povinností“: vysvětloval, že mu jde o to, aby jeho vlast „dohnala Evropu“. Moderní literatura a umění si tedy zde nevytvářely dosti pevnou základnu; byly závislé na přání a představách svého obecnstva, přejímaly daná životní schémata.

To ovšem muselo být osudné zvláště v historických dobách, které kladly na literaturu i na umění zvláštní nároky: právě tehdy se ukazovalo, jak málo jsou schopny reagovat samy ze sebe, jak přejímají své reakce zvnějška a ustrnují ve frázi, myšlenkovém a citovém stereotypu. Hned po roce 1918 překvapuje, jak ochotně sdílejí idylické iluze svého maloměstského obecnstva a v ostrém kontrastu s tragickou náladou tehdejší duchovní Evropy propadají naivnímu optimismu. Když začínala roku 1938 nová tragédie světa, české umění a česká literatura věrně tlumočily obecný pocit ohroženého domova, ale k dalším a hlubším souvislostem stěží

dospívaly. Za příklad zajisté extrémní, ale ve své extrémnosti příznačný, může posloužit způsob, jakým reagovala tehdy skupina českých básníků, která reprezentovala literární pravici. Necítili a nechápali nic z toho, že samy základy evropské civilizace a duchovní existence Evropanů jsou ohroženy: mysleli jenom v termínech domácí kulturní politiky a domnívali se, že hlavní věcí nyní je, aby zaujali v Čechách ono vedoucí literární postavení, které měla dosud levice. Vyslovovali tudíž své sympatie s totalitním státem fašistického typu, útočili primitivním způsobem proti židům, zednářům a židobolševikům, čili „marxistickým pejzům“, jak to jeden z těchto básníků tehdy formuloval, a vyzývali k pálení všeho, co se dalo zahrnout pod termín „levá literatura“. Jejich tehdejší vlastenčení plodilo poezii stejně hloupou, jako byla později poezie stalinské éry: „Vzhůru nás pobízí národa čest a mládí náš čistý štít. Co krví dědů bylo národu dáno, lží zbabělou zas bylo odebráno...“ začíná pochodová píseň, kterou tehdy složil neznámý český spisovatel pro nacionalistickou mládež.

Tehdy se tito čeští spisovatelé spokojovali nabádáním k pronásledování židů a k pálení knih. O patnáct let později se jiní čeští spisovatelé již radovali z věznění a poprav. Příčina zůstávala stejná. Byla jí služebnost české literatury.

4

Retrospektivně se vysvětluje, že to, co tito spisovatelé činili, činili z nějaké velké víry – z víry v národ jednou, z víry v socialismus podruhé. Nebyli krutí, zlí. Nechtěli ani sami bít židy a ani je věšet jako imperialistické agenty. Dokonce se domnívali, že je vede spravedlivý hněv, mravní rozhořčení, láska k lidem. „Obětovali se ideji.“ Obětovali se, ano. Ale neo-bětovali ani své životy, ani fyzické síly, ani zdraví, ani pohodlí. Obětovali svou mravní, intelektuální, citovou integritu. Odvrhli svou schopnost reagovat a nevnímali už ani skutečnost lidského utrpení, ba ani skutečnost lidské smrti. Jejich myslí byly prázdné a jejich srdce studená. Psali, jen psali. Vykonávali své řemeslo jako reklamní textaři. Co propagovali, bylo jim lhostejné.

Někteří jsou ochotni připustit, že co v oněch padesátých letech psali, psali z vnějšího donucení. Ale ani to není pravda. K mnohému lze člověka donutit – třeba i dovést ho na popraviště. Ale co a jak bude člověk psát, to si musí naposled vždy zvolit sám. Jistěže docházelo, jako asi i příště bude docházet, k situacím, kdy spisovatelé a umělci je dáno na vybranou: buď si zachová svůj sociální status spisovatele a umělce, anebo svou pravdu, onu jedinečnost a původnost, na niž se jeho dílo zakládá. Jsou i krajní situace, kdy riskuje, že odmítne-li, co se na něm žádá, bude

muset snášet značné životní nesnáze: možná bídu, možná hanbu, možná pronásledování. Ale dá se tady vybírat? Nač zůstat spisovatelem, mám-li přitom opustit důvod, který mne spisovatelem učinil? Jistěže je možno se rozhodnout, že budu napříště spisovatelem jen pro obživu a společenské výhody, kterých mi bude dopřáno. Ale kdo se takto rozhodne, zničí v sobě pramen, z kterého jeho tvorba žila. Napříště už nebude moci než vyhovovat cizím požadavkům, vyslovovat cizí myšlenky, zpovídat se z cizích citů, a až se bude chtít vrátit sám k sobě, nezbude mu nic jiného, než aby napodoboval to, co tvořil v dobách, kdy ještě sám v sobě nalézal důvod své práce. Bylo u nás po roce 1948 hodně takových duchovních sebevražd a napravit se nedají.

Stal se mi takovýto příběh. V polovině padesátých let jsem onemocněl a uložili mne do dvoulužkového pokoje v pražské nemocnici. Mým sousedem byl jeden z Kocourkovských učitelů, který tam pobýval již velmi dlouho. Povídali jsme si o všem možném a nevyhnuli se ovšem politice. Když mne propouštěli, řekla mi ošetřovatelka: „A my se tak báli, když vás uložili do toho pokoje. Pan... je tak neopatrný v řeči, a my se báli, že ho udáte.“ Podivil jsem se a dostalo se mi prostého vysvětlení: „Máte přece v občance napsáno, že jste spisovatel.“

Tam to přivedla česká literatura.

5

Dějiny moderní literatury v Čechách jsou dějinami emigrací – od Klímy a Weinera ke Kalandrovi a Halasovi.

*Nechci být masem vzduchu okolo
jak se to líbí jim
nechci být kůlem vyhlášek
veřejným míněním
nechci být náповědou
co potýká jen prach
těch jejich komedií
hraných na márách*

napsal František Halas roku 1947. Před služebními úkoly, které jsou na ně vkládány, emigrují básníci do samoty.

Noli foras ire, in te ipsum redi, in interiori homine habitat veritas, říká koncem čtvrtého století jeden z nejmátiivnějšiích filozofů, Aurelius Augustinus: nechod' mezi lidi, do sebe se obrať, uvnitř v člověku obývá pravda. Celá moderní poezie, umění a filozofie začínají v tomto odvráce-

ní od současného světa. Myšlenka především potřebuje být svobodna od všeho, co tu je, od všech norem, pravd, závazků a zvyklostí, aby mohla začít znovu od začátku.

Není to únik ze světa. Tento sestup do subjektivity je zároveň vstupem do objektivitu. Tvoření a zpodobování nejsou protiklady; naopak, podmiňují se. Myšlenka vytváří svět, chápající jej, a chápe jej tím, že jej vytváří. Postihuje pravdivou podobu světa a doby proto, že se odmítla jich účastnit; ale účastní se jich právě tím, že klade před nás tuto pravdivou podobu. Nejsme již ve světě napřed daném, hotovém, lhostejném; jsme ve světě, který nás potřebuje ke své existenci; v něm a pro něj se musíme rozhodovat; pro tento svět jsme voláni do své svobody.

Pro literaturu a umění není tudíž svět nikdy mechanickým sledem příčin a následků; jejich dílo přetrhává kauzální dění; vnáší do něho nové a samo je podnětem k novému. Je v něm vždy něco, co se nedá vysvětlit jako nutný následek předešlých příčin ani použít jako nutná příčina příštích důsledků. Vznikání ani působení literárního a uměleckého díla se nedá definovat.

Zde je také důvod rozporu mezi moderním uměním a moderním světem. Tento rozpor je historické novum. Jiné civilizace byly schopny do sebe pojmout lidskou svobodnost, počítaly s ní, dokonce se o ni opíraly, na ní se zakládaly. Moderní člověk však vědomě či nevědomě spoléhá na to, že svět je přísně determinovaným celkem; pokud něčemu na něm nerozumíme, je to proto, že zatím ještě se nám nepodařilo analyzovat a vyložit všecky kauzální řetězce, jejichž svazek skutečnost vytváří; ale až se to člověku podaří, bude pánem přírody; pochopí všecku minulost a bude vědět všecko i o budoucnosti.

Proti tomuto názoru, který připodobňuje vlastně svět obrovskému stroji, v němž, jak se říkává, je každý člověk jedním kolečkem, se občas objevuje opozice. Dává přednost představě, že svět je spíše nesmírný organismus, veliké tělo, a člověk je jakoby jedním z jeho orgánů. Ale tento člověk zůstává stejně determinován: není-li pohybován mechanickým fungováním kosmického stroje, je jeho existence určována impulsy živého fungování kosmického těla.

Také reformátoři moderní společnosti obvykle důvěřují tomuto deterministickému obrazu skutečnosti. Přemýšlejí, jak zajistit hladký provoz společenského soukolí nebo zdraví společenského těla, aby člověk, který v této společnosti žije, se cítil dobře. Jenže umělec, filozof, spisovatel se z tohoto obrazu vymykají. Jsou proto označováni za nebezpečné svůdce a škůdce. Vskutku, nejsou schopni nijak prospět úmyslům a plánům těchto reformátorů, a chtějí nechtějí je dokonce hatí. Nemohou sloužit této

době. Jsou vždy jejími kritiky. Ve světě, který se má stát šťastný rozumností a disciplinovaností, podněcují člověka k tomu, aby sám rozhodoval o svém životě, a místo aby mu radili, co má činit, svou vlastní svobodností apelují na jeho svobodnost.

6

V totalistickém systému je spisovatel vystaven útlaku, jeho dílo deformováno, zakazováno, ničeno. V systému liberalistickém je spisovateli přiznáno právo, aby zůstal svoboděn. Smí pracovat svým způsobem; je však odsunut na okraj společnosti – jako výjimka někdy trpěná, někdy uctívána. Může si zachovat svobodu, ale tato svoboda zůstává omezena jen na něho sama. Svět si jde svou cestou, řízen lidmi praxe: spisovatel, umělec, filozof do jeho běhu zasahovat nemohou.

Spor mezi apolitičností a političností literatury se tedy zdá bezvýhodný. Političnost ji vede do zneužití, ale apolitičnost ji odsuzuje k neúčinnosti. A přece literatura i umění jsou společenskou a historickou silou. Jsou jí právě proto, že se nedají zařadit do deterministického modelu skutečnosti.

Deterministické schéma je však napadáno v dnešní společnosti ještě odjinud.

Bez rozdílu politických režimů, všude se v ní cítí ohrožena mládež. Proti čemu protestuje, je v podstatě determinovaný svět; chce jej rozevřít, rozpáčit, aby mohla do budoucnosti vnést i svou svobodu a z ní realizovat svůj příští život. V zemích, kde je kroceno veřejnou mocí, vytváří toto hnutí stále se stupňující napětí, v jiných vybuchuje plnou silou – nejvýrazněji ve Spojených státech severoamerických.

Vývoj, kterým zde prošlo, je velmi zajímavý. Začalo v padesátých letech, a obdobně jako tehdejší literatura a umění, tak i tato mládež reagovala nejprve radikálním odpolitizováním, zamítnutím jakýchkoli společenských vazeb, závazků a úkolů. Šlo jí o to získat novou zkušenost mimo rámec daný moderní civilizací. Reprezentanty úsilí o tuto novou zkušenost života stali se z jedné strany beatnici a z druhé mladiství delikventi; na beatniky navazují hippies a flower children se svou praktickou mystikou dobra a lásky, kriminální mládež vytváří bandy hell's angels, realizující svou zkušenost zla a nenávisti.

Pozitivní složky hnutí časem našly nové formy organizace. Dnes disponují velkým počtem listů – podle posledních údajů se čítá v USA na 60 listů tzv. underground press a 125 studentských časopisů; první jsou spojeny v Underground Press Syndicate, druhé Affiliated Student Newspapers; pro 30 listů pracuje samostatná tisková kancelář, Liberation News

Service, se svými 24 telexy ve Spojených státech, a nově zakládaná International Freedom News Service, která má pracovat ve světovém měřítku. Do této soustavy patří také různé mírové organizace mládeže a důležité studentské organizace, S.N.C.C. (Students Nonviolent Coordinatory Committee) a S.D.S. (Students for a Democratic Society). Počítá se, že všechny tyto listy a organizace zasahují v USA asi 5 milionů mladých lidí.

Hell's angels i flower people jsou odsouzeni zůstat pitoreskním folklorním zjevem. Mystika dobra jedněch a zloba druhých jsou stejně málo nosné; neschopni změnit něco na poměrech, v nichž žijí, jsou pouhými příživníky konzumní společnosti, proti které protestují. Ale v poslední době vzniká uvnitř hnutí americké mládeže vlastní politický program. Zůstává nekonformní vůči kapitalistické společnosti, je však nekonformní i vůči socialistickým naukám, které stejně vznikly uvnitř staré společnosti a jsou jí ve svých praktických aplikacích poznamenány. New left, nová levice, se programově staví proti sociální i rasové nerovnosti, proti bídě a beznaději, válka jí připadá hrůzným nesmyslem: ale nevěří programům. Společnost se má změnit, ale „můžeme tyto změny jen žít“, praví se v jednom prohlášení této nové levice: „Nemůžeme naši cestu k lidskosti vymyslet. Každý z nás a každá skupina, s kterou žijeme a pracujeme, musí se stát modelem éry, kterou toužíme vytvořit.“ Tato mládež se odváží už vykročit z morálních, intelektuálních, estetických schémat, která určovala život jejich otců. Poznala cenu svobody; nabyla nových zkušeností a nyní chce na jejich základech vyzkoušet nové koncepce života; chce dokonce vytvářet nové komunity, které by mohly být experimentální zkouškou nové společnosti. Zřejmě se tu aktualizují mnohé myšlenky anarchistů a utopistů.

Nová levice a literární a umělecká avantgarda se setkávají a spojují. Od futurismu a dada hledí moderní umění rozbít formy, které je váží na dnešní společnost, zatímco společnost, na niž je odkázáno, vždy znova je uzavírá do jeho tradičních pozic. Nyní však jeho svobodnost má být účinná; může se obrátit k lidem, kteří od něho očekávají nové podněty pro svůj reálný život. Před první světovou válkou zůstávalo moderní umění apolitické; v meziválečném údobí se zpolitizovalo; zklamáno, uzavřelo se potom opět do apolitičnosti. Teď se může opět odvážit toho, aby se stalo skutečnou politickou silou.

7

Alternativa kapitalismu a socialismu sama o sobě nedává smysl. Musí tu být nějaké důvody pro volbu. V podstatě přicházejí v úvahu asi jenom dva: mohu volit ten nebo onen systém proto, že dá všem více svobody, nebo proto, že mně i ostatním usnadní fyzický život.

V jiných dobách byl rozhodně pro lidi život daleko těžší než teď. Ještě stále na světě nesmírně mnoho lidí žije v bídě, nemocích, hladu. Ale už teď naše civilizace zahrnuje lidi v některých zemích den ode dne větším množstvím výrobků a chce od nich stále méně námahy. Je zřejmě schopna postupně zbavit celé lidstvo fyzických útrap, ba dokonce poskytnout mu blahobytnost.

Blahobytnost nepochybně lze dosáhnout. Ale bude tento blahobytnost zahrnovat nutně i svobodu? Na první pohled se zdá, že je to samozřejmé. Bude-li pro všechny všeho dost, nebude důvodu k svárům, k vykořisťování, k vládě lidí nad lidmi; nikomu nebude nic bránit ve štěstí.

Ekonomickým problémem severoamerickým není už vyrábět, ale spotřebovávat; můžeme si představit, že obrátním řízením by se tato země mohla stát první, kde nebude nikomu nic chybět. Bude to však vskutku štěstí? Část severoamerické mládeže se už dnes od tohoto ráje spotřeby odvrací. Nikoli bída, ale hojnost je vyhánějí, že putují po světě jako chudí tuláci a že se postupně seskupují v onu novou levici, která odmítá nejen severoamerickou politiku, nýbrž celý severoamerický způsob života a protestuje posléze právě proti samotnému úspěchu spotřební společnosti.

Cena, za kterou je tento blahobytnost, je příliš veliká. Člověk, má-li zůstat člověkem, nemůže přijmout svůj svět jako něco hotového. Musí se na světě účastnit vlastním tvořením: svět, který má, musí být z jeho svobody. Tíseň, kterou zakouší ve světě konzumní společnosti, je tíseň cizoty; není tu místa pro jeho svobodu.

Socialismus nevznikl z úmyslu zahrnout člověka blahobytností. Lepší svět, o který mu šlo, byl svět, kde by se člověk vymanil z nevolnictví vůči přírodě i dějinám. Praktik Owen opakoval, že „charakter člověka se vytváří pro něho a nikoli jím samým“, a stavěl pro něho ideální obce; všechny se zhroutily. Ale „svoboda konstituuje podstatu člověka“, začíná Marx, a jeho filozofie i politika jsou hledáním způsobu, jak se člověk může uskutečnit ve své svobodnosti. Je to možné? Jsou lidé schopni unést svou svobodu? Nevíme. Pro konzervativce je to hlavní argument proti socialismu a socialismus sám se dal svými konzervativci zahnat k etatismu. Jako Owenovi, i těmto socialistickým konzervativcům se zdálo snadnější vymýšlet, jak by lidi měli být šťastní, a podle toho plánovat politický vývoj, než otevřít jim cesty do světa, kde by mohli své životy svobodně uskutečňovat.

Podmínkou lidského životního je svoboda. Lidé snesou bídu a utrpení, pokud si zachovají svobodu a s ní i naději, že bídu a utrpení překonají. Ale naše civilizace, přinášeje hojnost, zároveň člověka svobody zbavuje, bere mu jeho vlastní život a uskutečňuje mu jej jako něco cizího. Cítíme

všichni, jak uprostřed této hojnosti se k ní blíží zkáza. Sama ze sebe se naše civilizace zachránit nemůže. Všecky její organizace a mechanismy se ukáží marností, nebude-li tady lidí, kteří by jí dali své životy. Z jejich svobody si musí vybudovat svůj řád. Nedokáže-li to, zůstane-li vůči nim něčím vnějším a cizím, co jako by fungovalo samo o sobě a samo ze sebe, zahubí ji posléze sami svou lhostejností.

8

Valná část lidského života je podmíněna nutností, ale život, který by byl vymezen jen touto nutností, nebyl by už lidský. Všechny civilizace proto ponechávaly v sobě čas a prostor, kde byl člověk vyvážen z nutnosti a dorozumíval se se světem ze své svobody: čas a prostor svátku. Sváteční myšlení a konání, mýtus a ritus, byly v těchto civilizacích ve středu individuálního a sociálního života; přinášely účastníkům těchto civilizací takovou posilu, že si nikdo nedovedl bez nich svou existenci představit.

Naše civilizace toto mýtické myšlení a rituální konání odstranila. Vztah všedního a svátečního se obrátil; středem života je všední den a účelná práce; náboženství ustrnulo a ztratilo sociální a historickou funkci; svátek se změnil na rekreaci. V náhradu nabývá zvláštního místa a významu v naší civilizaci literatura a umění. Jsou to ony, které se mají stát příležitostmi, aby se člověk rozpomínal své svobody a odhodlával se ji praktikovat.

Čím více však tento úkol na literaturu a umění naléhá, tím spíše se ukazuje, že přesahuje formy, do nichž jsou tyto disciplíny v naší civilizaci uzavřeny. Snaží-li se rozbít své hranice vzdělanecké a estetické záležitosti a nabýt nových forem, je to proto, aby se mohly postavit do onoho středu sociálního a historického lidského bytí, které má zůstat vyhrazeno praktikování svobody.

Duchovní a světská moc vždy souvisela. Aby se za svými dosavadními hranicemi literatura a umění setkaly s politikou, také politika musí rozlomit hranice, které ji uzavírají. Nemůže zůstat pouhým usilováním o takové organizování a řízení společnosti, aby za daných okolností nejlépe obstarávala lidské potřeby. Musí přesáhnout praktickou činnost; také ona musí apelovat na lidskou svobodu; svět, který organizuje, musí být takový, aby si lidé v něm svou svobodu uvědomovali a z této svobody sami tento svět a život v něm vytvářeli. Svoboda je transcendentní a ani politika nemůže naposled zůstat v imanenci světa.

Literatura, umění i politika dospěly v Čechách padesátých let do katastrofy. Soustavné provádění a oslavování vražd bylo krajním důsled-

kem představy, že svět spočívá ve svém imanentním řádu, že jej lze tudíž do posledka vyložit, vyvodit z něho pravidla pro jeho řízení a skoncovat s lidskou svobodou jako s něčím zbytečným, dokonce škodlivým. Utopie se stala trestnicí.

Dokázaly-li se česká literatura a umění pozdvihat znova k životu, musely začít v oněch padesátých letech vlastně znovu. Zakládali je ti, kteří z nich tehdy emigrovali. Zatímco dříve však byly tyto emigrace ojedinelé a výjimečné, tehdy emigrovala z oficiální české kultury celá nastupující generace. Vytvořila pro literaturu a umění docela nové postavení. Nebude snadné je nyní zachovat. Romantické pojetí umělce a zvláště spisovatele pořád recidivuje. Je vůbec něco zastaralého na pojmu literatura. Říkává se, že literatura má být svědomím ostatních, vést je, hlásat pro ně svobodu. Ale ani spisovatel nemůže pro nikoho vymyslet život. Může jen problematizovat, co se ostatním zdá jisté, znepokojovat jejich vědomí, způsobovat, že se budou muset sami o sobě rozhodovat, že se v nich samých začne jejich život měnit.

Ani nová česká politika nemá nač navázat a bude muset sebe budovat znovu. Ani ona nemůže vznikat jen z vědomostí, pouček, tvrzení. Učinila velikou zkušenost: že sebedůmyslnější systém, který nespolehá především na svobodnou lidskou iniciativu, je ztracen – mravně, intelektuálně, ekonomicky, politicky. Na uchování této iniciativy záleží příští vývoj společnosti – nikoli už na programu. Svě nové projekty musí dnešní politik modelovat přímo ze živé a proměnlivé společenské skutečnosti. Musí jít dál, než kam sahají dnešní myšlenková schémata i sociální formy. Cesta do budoucnosti nepovede návratem ani k parlamentní demokracii s mnoha stranami, ani k autoritativní diktatuře jediné politické organizace. Dokonce ani s tradičními antinomiemi levice a pravice, socialismu a kapitalismu, komunismu a antikomunismu nová politika nevystačí. To všechno je ještě devatenácté století.

Zkušenost, kterou jsme prošli, je možná příliš veliká na zemi tak malou, jako je naše. Můžeme proto být třeba skeptičtí k prospěchu, který nám přinese. Ale buď jak buď, je důležitým příspěvkem k světové zkušenosti o potřebě nové politiky, nové literatury, nového umění, nového myšlení, nového způsobu života. Bylo by defétismem chtít, aby literatura a umění zůstaly odděleny od politiky tak, že by tato zůstala ve své reálné říši nutnosti, zatímco ony by se těšily ze své ideální říše svobody. Zkušenosti o člověku a jeho historické situaci, které shromáždila literatura a umění, a jejich výzvy k proměně života jsou příliš cenné, než aby jich politika mohla natrvalo nedbat, a nezbytné proměny naší civilizace, které jsou věcí politiky, se týkají tak hluboko příštích osudů lidstva, že

ani literatura a umění o ně nemůže natrvalo nedbat. Již půl století se avantgardní literatura a umění snaží o promítnutí své činnosti do politiky. Činí to možná bláhově a nerealisticky, zatímco realistická politika těchže padesáti let svým zpátečnictvím, diletantismem a „organizovanou neodpovědností“, jak to nazývá Mills, přivedla svět na pokraj zničení. Ale je-li nějaká cesta do budoucnosti, je jenom zde: v úběžníku nového uměleckého a politického myšlení, ve filozofii svobody, která bude zároveň její praxí.

(1. 5. 1968)

DVA TISÍCE SLOV

Ludvík Vaculík

Nejdřív ohrozila život našeho národa válka. Pak přišly další špatné časy s událostmi, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter. S nadějemi přijala většina národa program socialismu. Jeho řízení se však dostalo do rukou nepravým lidem. Nevadilo by tolik, že neměli dost státnických zkušeností, věcných znalostí ani filozofického vzdělání, kdyby aspoň byli měli víc obyčejné moudrosti a slušnosti, aby uměli vyslechnout mínění druhých a připustili své postupné vystřídání schopnějšími.

Komunistická strana, která měla po válce velikou důvěru lidí, postupně ji vyměňovala za úřady, až je dostala všechny a nic jiného už neměla. Musíme to tak říci a vědět to i ti komunisté mezi námi, jejichž zklamání nad výsledky je tak veliké jako zklamání ostatních. Chybná linie vedení změnila stranu z politické strany a ideového svazku v mocenskou organizaci, jež nabyla velké přitažlivosti pro vládychtivé sobce, vyčítavé zbabělce a lidi se špatným svědomím. Jejich příliv zapůsobil na povahu i chování strany, která nebyla uvnitř zařízena tak, aby v ní bez ostudných příhod mohli nabývat vlivu pořádní lidé, kteří by ji plynule proměňovali tak, aby se stále hodila do moderního světa. Mnozí komunisté proti tomuto úpadku bojovali, ale nepodařilo se jim zabránit ničemu z toho, co se stalo.